

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ORHUN ABİDELERİNDE AT KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ A GENERAL OVERVIEW OF HORSE CONCEPT IN ORKHON INSCRIPTIONS

Servet KARÇIĞA*

Öz

Bir dilde kavram alanı kuramına göre incelenen her bir kavram, o dili konuşan milletin dil zevkini, estetik düşüncesini ve en önemlisi o kavramla ilgili dünya görüşünü ortaya koyar. Bu nedenle bu çalışmada, üç büyük Orhun abidesi olan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk abidelerinde at kavramı, geleneksel anlayışa ve kavram alanı kuramına göre incelenecektir. Söz konusu abidelerin söz varlığında saptanan ve at kavram alanını oluşturan kelimelerden hareketle, atın Türkler için önemi, Türk kültüründeki yeri bu kelimelerin etimolojik, morfolojik ve semantik özellikleri de göz önünde bulundurularak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Abideleri, At Kavramı, At Kültürü, Kavram Alanı, Eski Türkçe.

Abstract

Each concept that is examined in a language according to concept field reveals language pleasure, aesthetic thinking and first and foremost world-view of the nation speaking that language. For this reason, in this study horse concept in three major Orkhon Inscriptions, Kül Tigin, Bilge Kagan and Tonyukuk will be analysed according to conceptual field theory and traditional understanding. After the words that constitute horse concept field in the aforementioned inscriptions are determined, the place and importance of the horse in Turkish culture will be explained by considering etymological, morphological and semantics characteristics that these words have.

Keywords: Orchon Inscriptions, Horse Concept, Horse Culture, Conceptual Field, Old Turkic

Giriş: Türklerde At Kültürü

At, bozkır-göçebe yaşam tarzı geleneğinden gelen ve bağımsızlığına düşkün olan Türk toplulukları için Türklerin tarih sahnesine çıktığı karanlık çağlardan motorlu taşıtlar icat edilene kadarki süreçte önemli bir hayvan olarak mevcudiyetini korumuştur. "W. Schmidt'e göre "Orta Asya'da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatında hayvanları evcilleştirme hayatına geçen ilk kavim Türkler olmuştur (akt. Sertkaya, 1995: 26). Buradan ata binen ilk kavimin Türkler olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zamanla atlar, Türklerin siyasi, dini, iktisadi ve sosyal hayatında aktif rol oynamaya başlamıştır. Türkler, "sürüler halinde yetiştirdikleri atın etini yemeye, onu kurban olarak sunmaya ve her yıl -özellikle savaş atlarında- binlercesini yabancı ülkelere ihraç ederek geçimlerini sağlamaya." (Sertkaya, 1995: 26) başlamıştır. Eski Türklerde at sadece maddi değeriyle yer almaz. At, "eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostudur ki bu sıfatıyla özel bir kişiliğe sahiptir." (Roux, 2012: 135). Atın özel bir kişiliğe sahip olduğu "Türklerin tarih sahnesine çıktıkları günden beri, Eski Çin kaynaklarından son zamanlarda yazılmış diğer Doğu ve Batı kaynaklarına kadar, atlarıyla anılmasından" (Çınar, 1993: 1) anlaşılmaktadır. İbrahim Kafesoğlu'na göre atın eski Türk toplumları için önemli olmasının iki nedeni vardır: "Eski Türk'e at, insan ruhunu okşayan iki beşeri imkân sağlamıştır: Biri, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile kısa zamanda istenilen yer ulaşabilme iştiafinin tatmini." (Kafesoğlu, 1998: 347). Abdülkadir İnan'a göre de eski Türklerin ölen kahramanlarını silahlı ve savaş atlarıyla beraber gömmeleri ve İslamiyet'in kabulünden sonra ise atını boğazlayıp aşını vermeleri atın bu toplum için önemini göstermektedir (İnan, 1998: 250).

Türk Topulukları için atın önemli bir hayvan olduğunu bu toplulukların yazılı ve sözlü ürünlerinde görmek mümkündür. Sözlü edebiyatın da önemli bir malzemesini oluşturan destanlar, atasözleri ve deyimlerde at çok yönlü olarak yer bulur. Dede Korkut Kitabı'nda alpların atlarıyla anılması ve Bamsı Beyrek'in atı için "At demezem sana, kartaş derem, kartaşumdan yeg" (Özçelik, 2005: 520) söylemi hem bir alp için atın özel bir kişiliğe sahip olduğunu hem de atla ilgili eski Türk geleneğinin sonraki dönem eserlerinde devam ettiğini göstermektedir. Dîvânü Lügâti't- Türk'te geçen "Kuş kanatın er atın" (Kuşa kanadı ile er atı ile muradına erer) (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 15), Dede Korkut'ta yer alan "At işler er ögünür, yayan erin umuru olmaz" (Özçelik, 2005: 502), Kırgız atasözü olan "At erdin kanatı" (At erin kanadı) (Doğan, 2000: 226), Kazak atasözü olan "Er atimen, quş kanatimen" (er atıyla, kuş kanadıyla) (Met, 2007: 303), Türkmen atasözü olan "At barın, ganatı bar" (atı olanın kanadı olur) (Gökçimen, 2005: 202) ve Azeri atasözleri olan "Quş

* Arş. Gör. Dr., Murat Hüdavendigar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: servet.karciga@mhu.edu.tr

qanatsız Türk atsız olmaz, quş qanatla, er atla” (Hadi, 201: 165)... gibi atasözleri tarihi eskilere dayanan atla ilgili ortak kültür anonim ürünlerinin zenginliğini gösterir.

Atın başlangıçtan itibaren Türkler için ne denli önemli bir hayvan olduğu, Türklerin ilk yazılı kaynakları olan Orhun abidelerinde tüm açıklığıyla ortaya çıkar. Abidelerde “Türk’ün at ile olan yakınlığı, hatta kader birlikteliği” (Sertkaya: 1995, 28) çok açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca, “Mezar kazılarında Göktürk süvarilerinin atları ile gömüldüğü bilinmektedir. Başka bir âleme kader arkadaşı olan atı ile birlikte giden Türk’ün at ile olan yakınlığını bundan daha iyi ifade eden bir şey olamaz.” (s. 30).

Yöntem: Kavram Alanı

Geleneksel anlayışta atlar; “donlarına, yaşlarına, tabiat olaylarına, huylarına, nesillerine, hızlarına, alnında yer alan akıtmalara, vücudundaki çeşitli şekillere, gösterdikleri kahramanlıklara göre adlandırılır.” (Abbas, 2002:2). *Kavramlar Dizini* adlı eserin müellifi olan Recai Cin’e göre at kavramına giren kelimeler şunlardır:

“At, beygir, kısırak, kadana, küheylan, aygır, hergele, yunt, bukağılı, dahdah, tay, kulun, Arap atı, İngiliz atı, Macar atı, topçeker, midilli, yaban atı, Avrupa atı, Asya atı, bölük atı, yarış atı, yük atı, koşu atı, binek atı, mekkâre, yele, sağrı, ayna, bukağı, akıtma, don, seki, al, doru, açık doru, çakır doru, hurma dorusu, kestane dorusu, kır, baklakırı, demirkırı, gökkırı, kula, yağız, yağız doru, kurt tüyü, sekili, alabacak, sabahülhayır, akıtmalı, kalem kulak, kamış kulak, saf kan, yarım kan, yerli, damızlık, harın, ruam, mankafa, uyuz, sakağı, akbenek, bıçılğan, soluganlık, tuzlu balgam, kupa, su inme, karataban, tırnak çatlağı, karasu, şarbon, eşkin, kara eşkin, rahvan, tırıs, dörtnal, dörtnala, yorga, tökez, eşmek, eşirmek, koşmak, binmek, sürmek, dörtnala kaldırmak, dörtnala kalkmak, şaha kalkmak, kişnemek, ... hara, ahır, tavla, tumar, yular, dizgin, koşum, gem, binici, süvari, atlı, sipahi, nalbant, atçı, seyis, cokey, hipodrom, baytar, veteriner, atçılık” (CİN, 1971: 63-65).

Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde Kavram alanı “Birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlük” (Hengirmen, 1999:246) olarak tanımlanır. Kavram alanı kuramının kurucusu olan Jost Trier’e göre “Kelime alanını, kelime grubunu, kelime örtüsünü mozaik misali meydana getiren tek tek kelimeler- sayıları ve işgal ettikleri yer manasında-kavram blokunun hudutlarını teşkil eder ve onu bölümler.” (Trier, 1969: 1). Böylece “Blokun hangi münferit parçaları bu tarzda tefrik edilir ve ayrılmış kavramlar olarak kelimelerle gösterilir, hangi diğer parçaları daha büyük üniteler halinde birleştirilir, hepsi kendi aralarında nasıl hudutlandırılır ve daha büyük ünitelerde nasıl birleştirilir, kısaca dile ait ayrımlar ve birleştirmeler nasıl görünür, hangilerini dil topluluğu kompleks içinde ele alır, bütün bunlar kelimelerin alan içinde organlaşmış bir şekilde yan yana gelmesinde meydana çıkar.” (s. 1). O hâlde, birbirine yakın olan (eş anlamlı-yakın anlamlı), aralarında ortak bir bağ bulunan (alt anlamlı-üst anlamlı) ve anlam yönüyle birbirlerini tamamlayan (komşu alanlar-İlgili alanlar) kelimelerin oluşturduğu dilsel alana kavram alanı denir (Karçığa, 2015: iii) ve bu alanla yapılan kavram çalışmaları bir milletin o kavramla ilgili dünya görüşünü ortaya koyar.

Orhun Abidelerinde¹ At Kavramı

1. Donlarına Göre Atlar

Türkçe Sözlük’te “At kılının rengi” (TDK, 2011: 702) anlamına gelen *donla* ilgili gerek Türk kültüründe gerek tarihi Türk lehçelerinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok çalışma yapılmıştır.²

Orhun abidelerinde at donu olarak, *ak*, *boz*, *toruğ* ve *yağız* kelimeleri geçmektedir.

1.1 Ak

“Beyaz, kara karşıtı” anlamına gelen *ak*, at donu olarak “beyaz, ak, kır alacalı” (Sağol, 1995: 127) gibi farklı renkleri bünyesinde barındırır:

“*Kül Tigin, Bayırkun[ung ak adğı]r[ıg] binip oplayu tegdi.*” (KT. D. 35). (Kül Tigin Bayırkunun ak aygırına binip atılarak hücum etti.)

“*Ol tegdükte Bayırkunung ak adğırığ udlıkın sıyu urtı.*” (KT. D. 36). (Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular.)

“*Ulug süngüş süngüşmiş Alp Şalçı ak atın binip tegmiş.*” (KT. D. 40). (Büyük savaş savaşmış Alp Şalçı ak atına binip hücum etmiş.)

¹ Kaynak belirtilmediği sürece örnek cümleler Muharrem Ergin’in Orhun Abideleri adlı eserinden alınmıştır.

²Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Gülden Sağol (1995). “Tarihî Şivelerde At Donları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 126-146.
- Salim Küçük (2009). “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları”, *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 1830-1856.
- Hatice Eminoğlu (2013). “Tarihî Lehçelerden Günümüze At Donları ve Nişane Adları”, *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer 2013, s. 1371-1413.
- Murat Küçük, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında At, At Donları ve Nişaneler ile İlgili Adlandırmalar”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall, 2012, s. 2287-2305
- Orhan Yılmaz, Mehmet Ertuğrul (2011). *Atlarda Don (Vücut Rengi)*, GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 28 (2), s.145-152.

"Alp Şalçı [ak]ın binip oplayu tegdi." (KT. K. 2). (Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti.)

"Alp Şalçı akın binip oplayu tegdi." (KT. K. 2-3). (Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti.)

Talat Tekin, *ak adgırık* kelime grubunu ak aygır, *ak at* kelime grubunu ise kır at (Tekin,2010: 235)olarak günümüz Türkçesine aktarmıştır.

"Kül Tigin ögsüz **akın** binip tokuz eren sançdı, orduğ birmedi." (KT. K. 8-9). (Kül Tigin öksüz akına binip hücum etti, merkezi vermedi.)

"Kül Tigin Azman **akıg** binip oplayu tegdi." (KT. K. 5). (Kül Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti.)

"Alp Şalçı akın binip oplayu tegdi." (KT. K. 2-3), "Kül Tigin Azman akıg binip tegdi, sançdı." (KT. K. 6), "Kül Tigin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, orduğ birmedi." (KT. K. 8-9) cümlelerinde at kelimesinin yazılmamasını Sertkaya, "akın / akıg bin- < akın / akıg< at > bin-" şeklinde kelime düşmesi olarak değerlendirir (Sertkaya, 2006: 67). Dil ekonomikliği sever; bu cümlelerdeki at kelimesinin düşmesini/yazılmamasını ad aktarması olarak da değerlendirebiliriz.

1.2. Boz

Türkçe Sözlük'te "a. 1. Açık toprak rengi. 2. Kül rengi, gri. 3. sf. Bu renklerde olan. 4. sf. Açılmamış, sürülmemiş (toprak)." anlamına gelen boz kelimesi, "Ang ilki Tadıngıng Çorung **boz** [atıg] binip tegdi. Ol at anda ölti." (KT. D. 32), "İkinti İşbara Yamtar **boz** atıg binip tegdi. Ol at anda ölti." (KT. D. 33), "Kül Tigin başgu boz at binip tegdi." ve "Başgu Boz k [." (KT. D. 37) örneklerinde görüldüğü üzere Orhun abidelerinde dört kez geçer. Dört örnekte de bu kelime at donu olarak kullanılır.

1.3. Torug

Sözlükte "sf. 1. Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan, yağız (at). 2. Kızıl (at donu)" (TDK, 2011: 706) anlamına gelen torug kelimesi, Orhun abidelerinde bu anlamıyla at donu olarak kullanılır:

"Üçünç Yigen Silig beging **kedimlig torug at** binip tepdi. Ol at anda öldi." (KT. D. 33). (Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti. O at orada öldü. s. 53)

1.4 Yağız

"Kül Tigin Az **yağızın** binip oplayu tegip bir erig sançdı." (KT. K. 5) ve "Kül Tigin Az **yağızın** binip oplayu tegdi." (KT. K. 7-8) cümlelerinde geçen yağız kelimesi "kara, kızıl ile kara arası" (Ergin, 2013: 149) bir renk anlamına gelir. "Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oglı kılınmuş." (K. D. 1) cümlesinde görüldüğü üzere abidelerde yağız yerin, yani toprağın niteleyicisi olarak da kullanılır.

2. Vasıflarına Göre Atlar

Orhun abidelerinde at vasıfları olarak az, azman, başgu, ögsüz, özlük, kedimlik ve tögünlük kelimeleri geçmektedir.

2.1. Az, azman

"Kül Tigin az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı." (KT. K. 5), "Kül Tigin az yağızın binip oplayu tegdi." (KT. K. 7-8) cümlelerinde geçen az kelimesi araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Bu kelimeyi Ergin, T. Tekin ve H. N. Orkun yağız kelimesinden bağımsız bir şekilde söz dizimlerine almıştır. Az kelimesinin anlamını Ergin, kelimenin yanına parantez içinde yağız at yazarak "bir at ismi veya rengi" (Ergin, 2013: 118); Tekin, "kavim ismi" (Tekin, 2010: 124); Orkun, "Köğmen Dağları havalisinde oturan bir kavim" (Orkun, 1994: 904) olarak vermiştir. Ergin ilgili cümlelerdeki kelime grubu bu "Az yağızına binip" (Ergin, 2013: 57,59), Tekin "Az yağızına binip, Az yağız (at)ına binip" (Tekin: 2010: 37,39), Orkun ise "Az yağız [atına] binip, az yağızına binip" (Orkun, 1994: 49,50) şeklinde günümüz Türkçesine aktarmıştır. Burada, Orkun'un ilk cümledeki az kelimesini büyük harf, ikincisini küçük harfle yazmasına rağmen Ergin, Tekin ve Orkun'un az kelimesini özel isim olarak değerlendirdikleri sonucunu çıkarabiliriz.

"Kül Tigin azman akıg binip oplayu tegdi." (KT. K. 5), "Kül Tigin azman akıg binip tegdi, sançdı." (KT. K. 6) cümlelerinde geçen azman kelimesi de, az kelimesi gibi araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Muharrem Ergin söz diziminde kelimenin anlamını "Azman (ak at) : Azman (bir at ismi)" (Ergin, 2013: 118) olarak anlamlandırmış, metinde kelimenin geçtiği cümleyi "Kül Tigin Azman akına binip atılarak hücum etti." (s. 57) şeklinde günümüz Türkçesine aktarmıştır. Talat Tekin, bu kelimenin anlamını söz diziminde "sarımtrak" (Tekin, 2010: 125) olarak vermiş, kelimenin geçtiği cümleleri günümüz Türkçesine "Kül Tigin Azman kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti" ve "Kül Tigin kır (at)ına binip hücum etti" şeklinde aktarmıştır. (s. 36) Tekin kelimenin bağlamdaki anlamında kelimeyi özel isim olarak değerlendirmiş, kelimenin söz dizimindeki sarımtrak anlamını kelimenin geçtiği cümlelerin bağlamında vermemiştir. Orkun, azman kelimesini özel kelimeler kısmında söz dizimine almış ve kelimeyi "at ismi" olarak değerlendirmiştir (Orkun, 1994: 904). Gabain için (a)zman kelimesi "iğdiş at" anlamına gelir (Gabain, 2007: 263). Ahmet Caferoğlu azman kelimesi için "şimdilik muayyen bir ethnonyme'e bağlamak güçtür." der (Caferoğlu, 1953: 204). Pentti Aalto azman kelimesinin geçtiği cümleleri "Kültegin Azman beyaz atına binerek hücum etti." şeklinde yorumlar ve burada geçen azman adının eski Hintçe geçiş, yol (at için) anlamına gelen *ajma* kelimesiyle bağlantılı olduğunu düşünmektedir (Aalto, 2000:4). Hatice Şirin User bu kelimenin az- fiilinden

türediğini ve “iğdiş” anlamına geldiğini beyan eder (User, 2009: 61). Gülden Sağol ise araştırmaları sonucunda bu kelimenin üç farklı anlama gelebileceğini söylemektedir. “Birinci kelime, *İdrâk*’te geçen az ‘sarı renkli at’ ile birleştirilerek -man, -men ekiyle türediği öne sürülebilir. (Sarımtrak anlamında) İkinci yol kelimenin az-fiilinden -man, -men ekiyle türediğidir. Azman ‘iğdiş at’; ‘yaşlı iken enetilmiş aygır’; azma ‘çok gelişmiş’; azma’ (Türkçe Sözlük) çok fazla büyümüş, olağanüstü gelişmiş; (hayvan için) azmış, başka türle karışmış, melez... üçüncü yol ise kelimenin Az adlı kavme ait atı gösterdiğidir.” (Sağol, 1995:128) Sağol *azman* kelimesinin bağlamdaki anlamının net olmadığı için kelimeyi at donu olarak değerlendirmekten imtina eder. Bayraktar da, “Az yağız ve azman ak kullanımlarında az ve azman sözcükleri yağız ve ak renk adlarının niteleyicisi olarak birbirleriyle ilişkili görmektedir (Bayraktar, : 127).

Clauson, az kelimesinin ilk dönem metinlerinde üç farklı anlama geldiğini söyler: “(1)a:z ‘biraz’; (2) a:z ‘hırs, arzu, şehvet’ a. Orta İran ; (3) “Sadece Türklerde görülen ve çok bilinmeyen/tanınmayan bir kabile adı, Az’dan alınmış doru at anlamına gelen Az yağızı, Kül Tigin’in atlarından birinin ismidir. (Clauson, 1972: 276-277) Ölmez’e göre, kimi unvan ve kavim adlarıyla eserde geçen az kelimesi yabancı menşeli bir kelimedir (Ölmez, 1997: 175). “- men ekinin Eski Türkçede büyültme anlatımıyla kullanılmış olduğunu farz eden” Banguoğlu için *az*’dan bu ekle türeyen *azman* kelimesi “anlam karıştırmasıyla dilimize geçmiştir.” (Banguoğlu, 2011: 196).

Az ve azman (az+man) kelimeleri bağlamdaki anlamları göz önünde bulundurulduğunda bu kelimelerin Orta İran’a ait olan ve Uygur metinlerinde ve Türk lehçelerinde görülen “hırs” (Tekin, 1976: 358-Eraslan, 2012: 555) anlamına gelen az kelimesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Abidelerde geçen edgü özlük at, ögsüz ak at örneklerinde olduğu gibi isim, sıfat ve zarf olarak kullanılabilen ve hırs(lı), arzu(lu), şehvet(li), binmesi ve kontrol edilmesi zor anlamına gelen *az* kelimesi yağız atın, az kelimesinin daha pekiştirmeli anlamını sunan *azman* kelimesi de ak atın vasıflandırıcı kelimeleri olabilir. Nitekim *oplayu teg-* (atılarak hücum etmek) fiili; hırslı, kontrol edilmesi zor anlamında *az* kelimesini anlam yönüyle de desteklemektedir.

2.2. Başgu

Orhun abidelerinde aynı satırda iki kez geçen *başgu* kelimesi bir nişanedir. “Koyu donlu atların alnında, burun üstünde, bacaklarında tırnaklarında görülen, beyaz kılların oluşturduğu beyaz lekelere ‘nişane’ denir.” (Küçük, 2012: 2299).“*Kül Tigin başgu boz at binip tegdi.*” (KT. D. 37) cümlesinde geçen *başgu* kelimesini Ergin söz diziminde “alın beyaz (at), kaşga, tepel” (Ergin, 2013:119), Tekin “baş (alın) akıtmalı” (Tekin, 2010:127) olarak vermiştir. Orkun *başgu* kelimesini baş kelimesiyle ilişkilendirmiş ama kelimenin anlamına dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Mehmet Ölmez’in *başgu* kelimesinin Gabain, Erdal ve Clauson’un çalışmalarında ve ilk dönem İslami eserlerde yer almaması nedeniyle bu kelimenin Divanu Lugâti’t- Türk’te geçen “başgıl” kelimesi şeklinde okunması fikrini doğru bulan Bayraktar, bu kelimenin yer aldığı kelime grubunu “alın akıtmalı boz (at) olarak günümüz Türkçesine aktarmıştır (Bayraktar, 2010: 124). Hatice Şirin User de at niteleyicisi olan bu kelimenin baş+gıl şeklinde okunması gerektiğini düşünür (User, 2009: 60). “Kültegin Başyu adlı boz at binerek hücum etti cümlesinde geçen başyu adının anlamı ve etimolojisi de tam bir bilinmezdir” diyen Aalto ise, “Tabii ki -yu eki isimden isim yapan ek -qu~ -kü, -yu~ -gü eki ile özdeştir ve baş da eti. baş “baş, başlangıç, ilk, en üst” kelimesiyle herhangi bir anlam ilişkisinde olmalıdır.” der (Aalto, 2000: 5). Burada başta, başla ilgili anlamına gelen başguyla atın başının beyaz akıtmalı anlamına geldiği görülmektedir.

2.3. Ögsüz

“*Kül Tigin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, ordug birmedı.*” (KT. K. 8-9) cümlesinde yer alan *ögsüz* kelimesi Orhun abidelerinde bir kez geçer. Ergin söz diziminde bu kelimenin anlamını “at ismi, Ögsüz ak at, annesiz, öksüz” (Ergin, 2013: 137), Tekin “öksüz, anasız (at adı?)”, Orkun ise “at ismi” (Orkun, 1994: 916) olarak vermiştir. Ergin’in kelimenin bağlamdaki anlamını verirken “öksüz akına binip” (s. 59) şeklinde kelimeyi küçük harfle yazması, kelimenin annesi ölmüş, annesiz anlamına geldiğini göstermektedir. Tekin de Ergin gibi düşünür ve kelimenin geçtiği cümleyi günümüz Türkçesine “öksüz kır (atı)na binip” (Tekin, 2010: 39) şeklinde aktarır. “Öksüz [denilen] akına binip” (Orkun, 1994: 50) cümlesinde görüldüğü gibi Orkun kelimeyi söz dizimindeki şekliyle at ismi olarak değerlendirmiştir. Ög~ök ses benzerliğinden yola çıkan Hatice Şirin User’e göre ök “orta yaşı bulup büyümüş hayvan” anlamına gelmekte; ögsüz kelimesiyle de dört yaşını geçmemiş” at kastedilmektedir (User, 2009: 63). Yazım ve etimolojik açıdan bir sorun bulunmayan bu kelimenin “annesiz ölmüş, annesiz” anlamına geldiği aşîkârdır. Ayrıca, doğumda veya yavrusu küçükken annesini kaybeden kişilerin veya hayvanların *öksüz* diye anılması/adlandırılması Türklerde yaygın görülen onomastik bir durumdur.

2.4. Özlük

“*Edgü özlük atın kara kişin kök teyengin sansız kelürüp kop kotı.*” (BK. G. 12), [... sarıg altunu]n ürüing kümüşin kırğalgı kutayın kinlig işg[itıs]in *özlük atın adğırın* kara k[işin] kök teyengin Türküme budunuma kazganu birtim, iti birtim. (BK. K. 11) cümlelerinde geçen *özlük* kelimesini Ergin söz diziminde “kendisine ait, şahsi, binek atı” (s. 139), Tekin “Kendisine ait” (s. 164), Orkun ise “şahsi, zati, kendine ait” (s.831) olarak vermiştir.

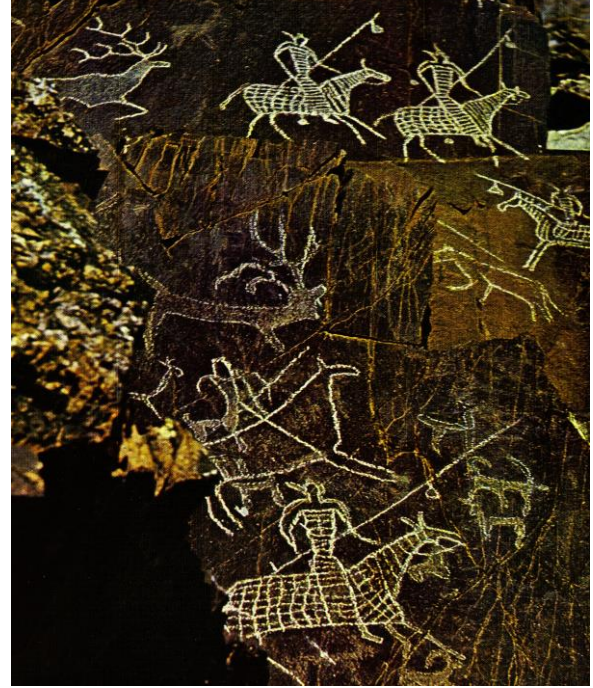

Ergin bu kelimenin bağlamdaki anlamını “binek” (s. 87, 93), Tekin söz dizimindeki anlamdan bağımsız bir şekilde “has” (s.49, 69) olarak vermiştir. Orkun da söz diziminden farklı olarak ilk cümledeki özlük kelimesinin anlamını “cins” (s. 70) olarak vermiş, ikinci cümledeki kelimenin anlamını ise yazmamıştır. Burada, Tekin ve Orkun’un söz dizimlerinden farklı bir şekilde kelimeyi anlamlandırması, kelimenin bağlamdaki anlamıyla söz dizimindeki anlamının uygun düşmemesinden kaynaklanır. Çünkü Bilge Kağan halkına altın, gümüş, samur, sincap gibi değerli mal mülk kazandırmıştır. O dönem için zenginlik vesilesi sayılan özlük atın *cins, has* anlamına geldiği aşikârdır

2.5. Kedimlik

Kedimlik kelimesi, Orhun abidelerinde “Üçünç Yigen Silig beging *kedimlig torug at binip tepdi.*” (KT. D. 33) cümlesinde olmak üzere bir kez geçer. Tekin bu kelimeyi söz diziminde “giyimli, kuşamlı” (s. 149), Ergin “giyimli, giyimi kuşamlı olan, zırhlı” (s. 131), Orkun da “zırhlı, giyimli” olarak vermiştir. Her üç yazarda kelimenin bağlamdaki anlamını “giyimli” olarak günümüz Türkçesine aktarmıştır. User, *kedimlig* sözüyle at binicisinin savaş gereçlerinin kastedildiğini düşünmektedir. (User, 2009: 58). Ölmez, “Eski Türkçe döneminde “zırh” anlamına gelen sözcüğün gövdesi (kedim) Moğolca üzerinden Çağatayca’ya geçmiş ve burada tekrar +lig (>+lik) ekini alarak “zırh” anlamına büründüğünü” söylemektedir (Ölmez: 2008: 337). At, Göktürk devleti için çok kıymetli bir hayvandır. Göktürkler savaşta atın ölmemesi için *kedimlik* adını verdikleri zırhları atlarına giydirebilirler. Nitekim Kül Tigin’in bindiği *kedimlik torug* atına yüzden fazla ok isabet etmesine rağmen bu okların hiçbiri hayvanın yüzüne ve başına isabet etmez. Buradan *kedimlik* adı verilen zırhın çok sağlam olduğu sonucu çıkmaktadır. Zaten, resim 1’de görüldüğü üzere “eski Türklerden kalma olduğu sanılan kaya resimleri ve bu resimlerde tasvir edilen atları zırhlı süvariler o dönem zırhlı atların varlığına örnek gösterilebilir.” (Ölmez, 2008: 337).

Resim 1: Zırhlı Göktürk Süvarileri ve Atları (Ergin, 2013: s. 183)

2.6. Tögünlük

“Tengri yarlıkazu bu Türk budun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim, *tögünlük atıg* yügürtmedim.” (T. 2. TAŞ D. 4) cümlesinde olmak üzere Orhun abidelerinde bir kez geçen *tögünlük* kelimesini Ergin söz diziminde -*lüg* eki olmaksızın *tögün* olarak vermiş ve kelimeyi “damga” (s. 145) olarak anlamlandırmıştır. Orkun *tögünlük* kelimesinin anlamını “dağlı, dağlanmış, damga vurulmuş” (s. 868) olarak vermiştir. Tarihin hemen her döneminde Türkler “damga” adını verdikleri boy ve soylarını belirten işaretleri at, sığır, koç-koyun ve keçi gibi evcilleştirip, eti, sütü ve derisi için besledikleri hayvanların belirli yerlerine vurmuşlardır. (Gülensoy, 1995: 95). *Tögünlük* kelimesinin geçtiği cümlelerin anlamını “Tanrı korusun bu Türk milletine silahlı düşman getirmedim, damgalı atı koşturtmadım” (s.118) olarak günümüz Türkçesine aktaran Orkun’a göre damga vurulan atlar zaruret olmadıkça savaşta kullanılmaz (s. 124). User, *tögünlük* kelimesinin *tügünlük* şeklinde okunması gerektiğini düşünür ve kelimenin *düğümlü* anlamına geldiğini söyler. (User, 2009: 96). Göktürk alfabesinde genelde ünlülerin yazılmaması bu kelimeyi *tögünlük* ve *tügünlük* olarak okumaya imkân vermektedir. Kelime bağlamında değerlendirildiğinde *tögünlük* kelimesinin ifadeye daha uygun düştüğünü ve bu kelimenin *damgalı* anlamına geldiğini düşünüyoruz.

3. Cinsiyetlerine Göre Atlar

Orhun abidelerinde genellikle cinsiyet belirtmeksizin kavram olarak (genel anlamlı) “at” kelimesi geçer. “Kül Tigin, Bayırkun[ung ak *adg[r]ıg] binip* olayu tegdi. (KT. D. 35)”, “Ol tegdükte Bayırkunung *ak adgır*ıg udlıkın sıyu urtı.”(KT. D. 36),“(...) özlük atın *adgırın* (...)” (BK. K. 11) cümlelerinde geçen “adgır” (aygır), erkek at için kullanılan bir tabirdir.

4. Sayılarına Göre Atlar

“Boz *atıg binip*” (KT. D. 32, 33), “*ak adgır*ıg” (BK. K. 11), “*özlük atın adgırın*” (BK. K. 11) örneklerinde olduğu gibi Orhun abidelerinde atlar sayılarına göre tekil olarak verilir. Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk abidelerinde at kavramı Kemçik, Cırgak yazıtlarında geçen “*taylarım, atlarım*” (Orkun,1994:s. 489) örneğindeki gibi -*lar* çoğul ekini almaz. Bu abidelerde atlar çoğul anlamında kullanılmak istenildiğinde yapı olarak tekil olan ama anlam olarak çoğulu ifade eden ve topluluk ismi olarak kullanılan *yılkı* kelimesi tercih edilir. “*Yılkı[sın ...] süsi tirilip kelti.*” (BK. D. 39), “Kül Tigining altunun kümüşin ağışın barımın tör[t bing?] *yılkı[sın]*”

Tuygut bu..."(KT. GB. 1)", "*Tangut budunug bozdum. Oğlın yo[tuz]ın yilkısın barımın anda altım.*" (BK. D. 24), "*Türk budun aç erti. Ol yilkıg alıp igit[t]im.*" (BK. D. 38) cümlelerinde geçen *yilkı* kelimesinin anlamını Ergin söz diziminde "yilkı, at sürüsü; hayvan, hayvan sürüsü" (s. 151), Tekin "at sürüsü" (s. 188), Orkun (hayvan sürüsü, yilkı" (s. 894) olarak vermiştir. Necati Demir'e göre (yıl- (inmek) fiilinden +kı yapım ekiyle türeyen bu kelime "başlangıçta kelime genel olarak dört bacaklı hayvanları karşılamaktadır. Zaman içerisinde daha özele indirilerek evcilleştirilebilen at, koyun, sığır ve bunların sürüleri için kullanılmıştır." (Demir, 2001: 538-541).

5. At Anatomisiyle İlgili Kelimeler

Orhun abidelerinde at anatomisiyle ilgili (uzuv olarak) üç kelime geçer. Bunlar "...ak adgırığ **udlıkın** sıyu urtı. (KT. D. 36), "(... **yüzinge başınga** bir ok tegürmedi" (KT. 33) cümlelerinde geçen uyluk, yüz ve baş kelimeleridir.

6. Atla İlgili Eşyalar

"Üçünç Yigen Silig beging **kedimlig** torug at binip tepdi." (KT. D. 33), "*Yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtı.*"(KT. D. 33) cümlelerinde geçen *kedimlig*, *yarık* ve *yalma* kelimeleri, Orhun abidelerinde atla ilgili geçen eşya isimleridir. *Kedimlig* ve *yarık* "zırh", *yalma* ise kaftan anlamına gelir. Bu eşyalar, savaşta atları korumak için onlara giydirilen savaş elbiseleridir.

7. At Kavramıyla İlgili Eylemler

Orhun abidelerinde atla ilgili eylemler genellikle hâl veya gerundium ekine bağlı olarak bir elime grubu içinde yer alır. Ata binmek anlamında "**at(ıg) bin-**"(KT. K. 8-9), ata binip hücum etmek anlamında "**at(ıg) binip tep-**"(KT. D. 32, 33, 37, 40), ata binip atılarak hücum etmek anlamına "**ata at(ıg) binip oplayu teg-**"(KT. D. 35, K. 2, 2-3, 5), at koşturmak anlamında "**atıg yügür-**" (T. 2. Taş D. 4), at sürünü alıp beslemek anlamında "**yilkıg alıp igit-**"(BK. D. 38), at üstüne bindirmek anlamında "**at üze birtür-**"(T. 1. Taş K. 1), atı yedeğe almak anlamında "**at yet-**"(T. 1. Taş K. 1), atı ağaca bağlamak anlamına "**atıg ıka ba-**"(T. 1. Taş K. 3)veatı dörtlale, hızlı sürmek anlamında "**yelü bar-**" (T. 1. Taş K. 3)eylemleri geçer.

8. Alp Tipi ve Savaşçı Atlar

Eski Türk geleneğinde "Alplar, bahadırlar ancak sihri kuvveti haiz, savaşta kahramanlarının göstereceği yararlıkta, bir nevi tılsım rolü oynayabilecek seçkin ad, san kazanmış adlara bindirilirdi. Bundan dolayı da, alpların bindikleri kahramanlar kadar zaferlere iştirak ederlerdi ve onlar gibi unvanlar alırlardı." (Caferoğlu, 1953: 203-204).Orhun abidelerinde yer alan **Alp Şalçı ak** ata bu nazarla bakılabilir. "*Ulug süngüş süngüşmiş Alp Şalçı ak atın binip tegmiş.*" (KT. D. 40) cümlesinde yer alan bu at büyük savaşlara katılmış ve gösterdiği başarılarla alp gibi anılır olmuştur. Zaten eski Türklerde "savaş sadece kahramanlar ile düşmanı arasında değil, atlardır. Düşmanın atının yol edilmesi düşmanın sonunun hazırlar. At savaşın cesur kahramanlarından biridir ve hücum eri, öncü akıncısıdır." (Çınar, 2002: 135). Nitekim Kül Tigin bu büyük savaşlarda Tadıgıng Çorung boz atna, İşbaraYamtar boz atna, Yigen Silig beging kedimlig torug atna, Bayırkun[ung ak adgırına, başgu boz ata, Alp Şalçı ak ata, Azman ata, Az yağız ata, ögsüz ata binmiştir. Bu atlardan kedimlig torug at kendisine yüzden fazla ok atılmasına rağmen bu oklardan bir tanesini bile yüzüne başına isabet ettirmemiştir. "*Bizingsü atı toruk azukı yok erti.*"(KT. D. 39) (Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi.) cümlesinden anlaşıldığı üzere atın zayıf olması savaş kaybetme nedenlerinden biridir.

9. Uzunluk Ölçüsü Birimi ve Ulaşım Olarak At

Orhun abidelerinde Göktürkler, savaştan sonra atı en çok ulaşım amaçlı kullanırlar. "Yayan erin umudu olmaz" atasözünün yansımını "*İki ülügi atlıg erti, bir ülügi yadağ erti.*" (T. 1. TAŞ B. 4) (iki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. s. 97) cümlesinde görmek mümkündür. "(...) *bir at orukı ermiş, anın barmış. Angar aytıp bir atlıg barmış tiyin ol yolun yorisar unç tidim.*" (T. 1. TAŞ D. 7) (...) bir at yolu imiş, onunla gitmiş. Ona söyleyip, bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim. s.105) cümlesinde geçen "**bir at orukı**" (bir at yolu) tabirini Hatice Şirin User "Bir at geçebilecek genişlikte (yol)" olarak anlamlandırmıştır (User, 2009: 237). Bu tabirin bağlamdaki anlamına bakıldığında tabiri atın belli bir sürede gideceği zaman ve uzunluk ölçüsü olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. "*Aşangalı tüşürtümüz. Atıg ıka bayur ertimiz. Kün yime tün yime yelü bardımız.*" (T. 1. TAŞ K. 3) (Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk. Gündüz de gece de dörtlale koşturup gittik.) cümlesinden de o dönem için atla uzun mesafelerin kısa sürede alındığı ve bu nedenle atların Göktürkler için çok önemli bir hayvan olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

10. Atın Gösterge Anlamı

Orhun abidelerinden at simgesel anlam olarak da kullanılır. Atın simgesel kullanıldığı yerlerden biri at sürünün zenginlik anlamına gelmesidir.

"*Kül Tiginin altunun kümüşün ağışın barımın tör[t bing?] yilk[ıs]ın Tuygut bu...*" (KT. GB. 1).(Kül Tigin'in altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu...)

"*Tangut budunug bozdum. Oğlın yo[tuz]ın yilkısın barımın anda altım.*" (BK. D. 24). (Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orada aldım.)

"Edgü özlük atın kara kişin kök teyengin sansız kelürüp kop kotı." (BK. G. 12)(İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabı sayısız getirip hep bıraktı.)

"Üze tengri asra yir yarlıkaduk üç[ün..] köziin körmedik kulkakin eşidmedük budumun ilgerü kün to[gsıkınga?] birigerü[...]ka kurıgaru[... sarıg altunu]n üring kümüşin kırğaglıg kutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adgırın kara k[ışın] kök teyengin Türküme budunuma kazganu birtim, iti birtim." (BK. K. 10- 11)(Üstte Tanrı, altta yer bahsettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde...batıda... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim ediverdim.)

Yukarıdaki cümlelerde atın mal, mülk ve servetle anılması atın zenginlik vesilesi sayıldığına açık bir göstergesidir.

11. Atçılık

Yukarıda anlatılanlardan ve "Türk budun aç erti. Ol yilkıg alıp igit[t]im." (BK. D. 38) (Türk milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim.) cümlesinden Göktürklerin atçılık faaliyetini bilinçli ve tercihli olarak yaptıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türklük tarihinde at siyasi, sosyal, dini, iktisadi gibi hemen her alanda önemli bir hayvandır. Bunu Türklerin sözlü ve yazılı eserlerinde görmek mümkündür. Orhun abidelerinde söz varlığıyla dikkat çeken kavramlardan biri de attır.

Tablo 1: Orhun Abidelerinde At Kavramı

At kavramı	Donlarına göre	Vasıflarına göre	Anatomi	Eşyalar	Kelime Grupları			Cinsiyetlerine göre	Sayılarına göre
					İsim	Fiil	Sıfat		
Adgır								Erkek	Tekil
Adgırın bin-						+			
Ak	+								
At								?	Tekil
At orukı					+				
At üze birtür-						+			
At yet-						+			
Atı torug						+			
Atıg bin-						+			
Atıg binip oplayu teg-						+			
Atıg binip teg-						+			
Atıg ıka ba-						+			
Atıg yügür						+			
Bir atıg							+		
Az		+							
Az yagız	+								
Azman		+							
Baş			+						
Başgu		+							
Boz	+								
Kedimlik		+		+					
Ögsüz		+							
Özlük		+							
Torug	+								
Tögünlük		+							
Udlık			+						
Yalma				+					
Yarık				+					
Yılkı									
Yılkıg alıp igit-						+			Topluluk
Yüz			+						
İki ülig atıg							+		
Toplam	4	7	3	3	1	9	2		

Orhun abidelerinde atlar sahibinin ismine, donlarına ve vasıflarına göre adlandırılır. Abidelerde at kelimesinin kavram alanında eylemler dikkat çeker. Bu durum, Türklerin atı iyi kullandıklarını gösterir. Abidelerde at kavramını ifade eden *at* ve *adgır* kelimeleri çoğul eki almaz. Bu kelimeler çoğul anlamını topluluk ismi olan *yılkı* kelimesinden alır. *Yılkı* eserde at sürüsü anlamında kullanılır. Abidelerde *ak*, *boz*, *torug*

ve *yagız* renkleri at donu olarak geçer. *Ak* rengi, atta en çok tercih edilen dondur. Bunda *ak* renginin simgesel olarak Doğuyu, saflığı, haklılığı ve gücü temsil etmesinin etkisi olabilir. *Az* ve *azman* kelimeleri araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. *Az* kelimesiyle ilgili bir kavim adı, at adı, at donlarını derecelendiren bir kelime görüşü yaygındır. *Azman* kelimesiyle ilgili olarak ise özel bir at ismi, iğdiş edilmiş (kısırlaştırılmış) at ve *az* kök morfeminden +*man* ekiyle türemiş sarımtırak anlamına gelen bir kelime görüşü hâkimdir. Biz bu kelimenin Uygur metinlerinde görülen ve “hırslı” anlamına gelen *azla* ilgisinin olduğunu düşünüyoruz. *Az* ve *azman* (*az+man*) kelimelerinin anlamları bağlamda değerlendirildiğinde bu kelimelerin zapt edilmesi zor, hırslı, cesur at anlamına geldiği görülmektedir. Abidelerde *kedimlik*, *özlük*, *ögsüz*, *tögünlük* atlar için kullanılan diğer vasıflandırıcı kelimelerdir.

Göktürklerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında atın aktif rol oynadığı Orhun abidelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Abidelerde atlar en çok savaş sahnelerinde karşımıza çıkar. Savaşta kullanılan bu atlar, kullanıcısı gibi alp tipi özellikler gösterir. Bozkır-göçebe yaşam tarzı süren Göktürkler uzun mesafeleri atlar sayesinde kısa sürede alırlar. At abidelerin bir yerinde uzunluk ölçüsü olarak kullanılır. Ayrıca at, abidelerde zenginlik göstergesi olarak da yer alır. İnsanlar gibi atlar da beslenir ve eğitilir. Bu durum, Göktürklerin atçılığa verdiği önemi göstermektedir.

At üstünde devlet ve medeniyetler kuran Türklerin yazılı ve sözlü eserleri hakkında bir milletin dünya görüşünü ortaya koyan kavram alanı yöntemiyle incelemeler yapılması, bu eserleri daha anlaşılır kılacaktır. Bu nedenle Türk kültürünün unutulmaması ve yaşatılması adına benzer çalışmaların yapılması temennimizdir.

Kısaltmalar

B.	: Batı
BK.	: Bilge Kağan abidesi
D.	: Doğu
G.	: Güney
GB.	: Güneybatı
K.	: Kuzey
KT.	: Kül Tigin abidesi
T.	: Tonyukuk abidesi
TDK	: Türk Dil Kurumu

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*, 9. bs., Ankara: TDK Yayınları.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2011). “Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine” *III Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi s. 121-128.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1953). “Türk Onomastiğinde “At” Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 10, s. 201-212.
- CİN, Recai (1971). *Kavramlar Dizini*, 1 Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary Of Prethirteenth Century Turkish*, London: Oxford Yayınları.
- ÇINAR, Ali Abbas (1993). *Türklerde At ve Atçılık - Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ÇINAR, Ali Abbas (2002). “Türk Destanlarında Alp Tipi At”, *Milli Folklor*, Cilt 7, Yıl 14, Sayı 56, s. 153-157.
- ÇINAR, Ali Abbas (2007). “ Türk Dünyası Destanlarında At-Yiğit veya At-insan Birlikteliği”, <http://turkyurdu-makaleler.blogspot.com> (02. Mart 2016) , s. 2-26.
- DEMİR, Necati (2001). “Yılkı Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı 593, s. 538-541.
- DOĞAN, İzzet (2000). “Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması”, dergipark.ulakbim.gov.tr (08.03.2016), s. 206-241
- EMİNOĞLU, Hatice (2013). “Tarihî Lehçelerden Günümüze At Donları ve Nişane Adları”, *Turkish Studies*, Volume 8/9, s. 1371-1413.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, B. Ahmet- AKKOYUNLU (2014). *Ziyat, Kaşgarlı Mahmud Divanü Lüğâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2013). *Orhun Abideleri*, 47. Bs., İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GABAIN, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, 5. Bs., Çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKÇİMEN, Ahmet /2005). “Türkmen Atasözlerinde At” A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı 28, s. 199-212.
- GÜLENSOY, Tuncer (1995). “At damgaları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: TJK Yayınları, Resim Matbaacılık, s. 95-119.
- HADİ, Hasen Bey (2010). *Atalar Sözü Elin Gözü*, Tebriz.
- USER, Hatice Şirin (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 2009, Konya: Kömen Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1998). “Dede Korkut Kitabında Eski İnanç ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998) *Türk Milli Kültürü*, 17. Bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- KARÇIĞA, Servet (2015). *Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- KÜÇÜK, Murat (2012). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında At, At Donları ve Nişaneler ile İlgili Adlandırılmalar”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, s. 2287-2305
- KÜÇÜK, Salim (2009). “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları”, *Turkish Studies*, Volume 4/8, s. 1830-1856.
- MERT, Osman (2007). “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri” *Kazakistan- Türkiye Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007 Bildirileri*, Ed. Sebahattin Şimşir, Bedri Aydoğan, s. 297-312.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (1997). “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”, *Türk Dilleri Araştırmaları 7*, s. 175-186

- ÖLMEZ, Mehmet (2008). "Eski Türk yazıtlarındaki eşük, kedimlig ve teve Üzerine" *Türk Dilleri Araştırmaları* 18 (2008): s. 333-340.
- PENTTI, Aalto (2000). "Orhon Yazıtları'ndaki At İsimleri Üzerine", Çev. Erhan Aydın, *Türk Dili*,587, s. 453-457.
- ROUX, Jean-Paul, (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara: Ankamat Yayınları.
- SAĞOL, Gülden (1995). "Tarihi Şivelerde At Donları", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, 126-146.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995). "Eski Türk Kültüründe At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: TJK Yayınları, Resim Matbaacılık, s. 25-30.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2006). *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının "Giriş" Bölümü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ŞİNASI, Tekin (1976). *Uygurca Metinler II*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- TEKİN, Talât (2010). *Orhon Yazıtları*, 4. bs., Ankara: TDK Yayınları.
- TRIER, Jost. (1969). *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Haz. Haluk Akalın ve diğerleri, Ankara: TDK Yayınları
- YILMAZ, Orhan ve Ertuğrul, Mehmet (2011). "Atlarda Don (Vücut Rengi)", *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28 (2), s.145-152.